

Den här dagen...

Fredagen den 17 september 1784 är en dag för drömmar och fantasier. Gustaf III står på Observatoriekullen i Stockholm och ser en vätgasballong stiga mot molnen. Drottning Sophia Magdalena har klippt av bandet som lossat förtöjningarna och ballongen rör sig sakta mot nordost. Raketer avfyras och ballonguppstigningen är ett faktum.

Lufffärder och aerostatiska kulor är på modet, vissa talar om ballongfeber. Det är ett upplysningens folknöje och vetenskapens senaste bidrag till mänsklighetens framsteg. Framtiden tycks full av fascinerande möjligheter.

Frankrike stod för den första lyckade varmluftsballongen i juni ett år tidigare, liksom för den första ballongen med passagerare (en tupp, en anka och ett får) i september och den första med människor (markis d'Arlandes och apotekare Pilâtre de Rozier) den 21 november 1783.

Sverige ville som alltid vid denna tid följa det franska modet. Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta släppte en vätgasballong från sitt fönster på Stockholms slott redan i december 1783. Gustaf III, liksom Vetenskapsakademien, fick se professor Jacob Gadolins mer seriösa ritningar och sedan höra att han lät mindre vätgasballonger fara över Åbo i februari 1784. Vid samma tid steg en mindre gasballong från Munkbron i Stockholm, uppsänd av kemisten Bengt Reinhold Geijer och medicinaren Henric Gahn, och i augusti skickade apotekaren Johan Julin upp Nordens första varmluftsballong över Uleåborg, prydd med Gustaf III:s monogram.

Vätgasballongen på Observatoriekullen var tillverkad av Vetenskapsakademiens sekreterare, fysikprofessorn J. C. Wilcke och löjtnant Carl Göran Silfverhjelms, senare känd som magnetisör. För att bekosta experimentet startade riksrådet Carl Fredrik Scheffer subskriptioner och kronprinsen, hertiginnan och prinsessan Sophia Albertina bidrog, liksom många andra. Samtliga bidragsgivare, män som kvinnor, listades i *Dagligt Allehanda* den 19 januari 1784. Ballongen blev fyra meter i diameter och nästan två timmar efter starten landade den på Värmdö, där den återfanns den 8 oktober. Den enda som varit dristig nog att följa med på färden var en katt som snabbt försvann i grönskan.

Tidningarna uppmärksammade händelsen och inbjöd den nyfikna publiken:

I dag Fredag d. 17 Sept. klockan emellan 3 och 4 eftermiddagen, kommer försök at anställas med en Aerostatisk Kula, som släppes up på Kongl. Observatorii-backen, och lämnas därwid de respective Prenumeranterne fritt inträde på sjelfwa gården. Signalen til dess upgående sker med 2:ne Raquetter.¹

Den Areostatiska kulan, som uppgick från Observatoriegården i Stockholm den 17 september 1784. Laverad etsning, Uppsala Universitetsbibliotek.

Gustaf III var nog förtjust, men det var verkligen inte första gången han såg en ballong stiga till väders. Han beundrade en ballonguppstigning i Rom redan den 28 januari 1784.

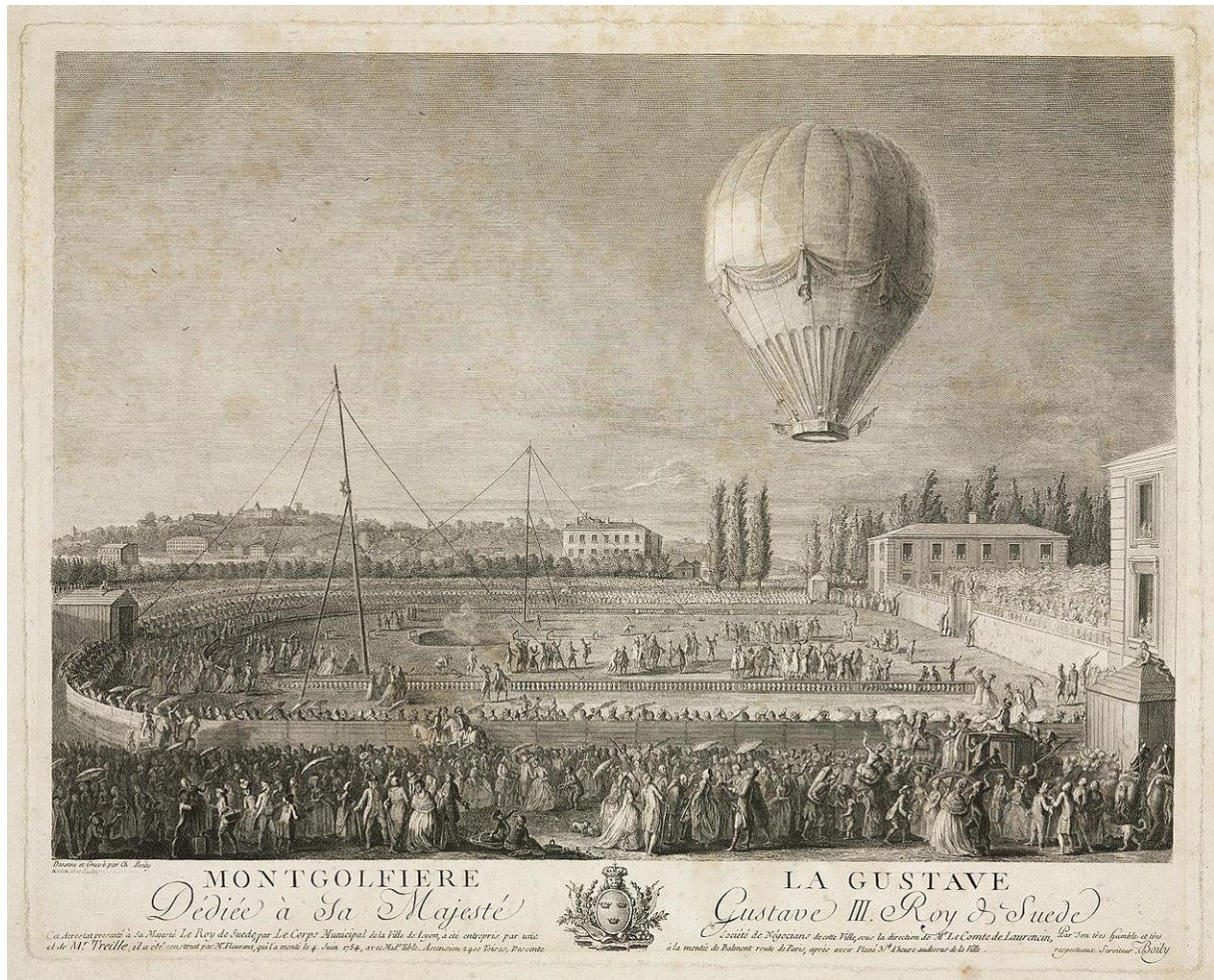
Tanken att kunna flyga och tyst glida fram över landskapet har lockat både uppfinnare och poeter genom tiderna, men stora ballonger fyllda med vätgas, kallad "bränbar luft", var en nyhet. *Dagligt Allehanda* rapporterade den 19 januari 1784:

Det i Frankrike nyligen af Herrar Montgolfier och Charles med mycken framgång wärkstälte märkwärdiga rönet, at förmedelst bränbar luft uphöja tunga kroppar och äfwen människor högt uti Atmosferen, har ej utan orsak på många andra orter jämte allmän förundran, upväckt alla eftertänksamas täflan at eftergöra et så besynnerligt försök.

Syftet med experimenten anges vara att samla för människosläktet nyttig kunskap och erfarenhet:

... utarbetande af en upptäckt, hwilken i sin tillämpning tycks wara äfwen så widsträckt, som den med tiden för människosläktet torde blifwa nyttig och betydlig, sedan man igenom dessa på olika orter och uti olika Climater anställte försök hunnit samla ärforderlig kundskap och ärfarenhet, at därpå göra säkert bruk. I samma afsigt har man nu äfwen å wår ort warit betänkt på dylika profs anställande...

Gustaf III erbjöds eventuellt att flyga med en montgolfier – från Lyon till Versailles. Ballongen kallades *La Gustave* till konungens ära och var dekorerad i gult och blått. Kungen avstod dock och missade därmed möjligheten att se Frankrikes slott och vingårdar från luften. Han skulle annars ha fått sällskap med en av de första kvinnorna i den aeronautiska historien, den 19-åriga operasångerskan Elisabeth Tible, för dagen skrudad i vitt som gudinnan Minerva. Hon delade plats i ballongens korg med dess konstruktör, målaren Fleurant.

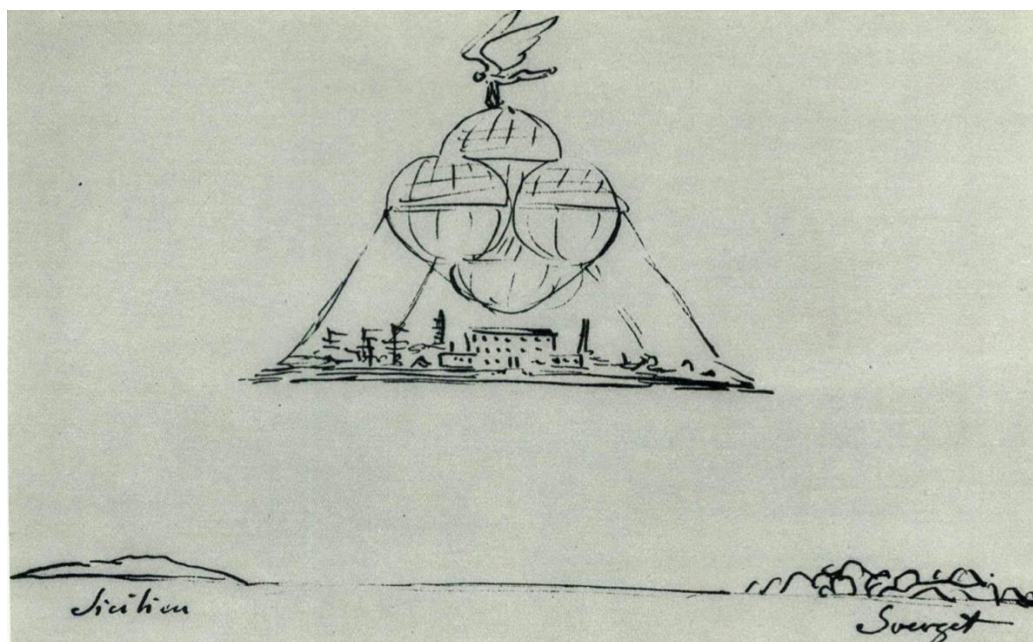
Montgolfière La Gustave. Dédiée à Sa Majesté Gustave III Roy de Suède. Gravyr av Charles Ange Boily. Science Museum, London. Ballongen anges vara 70 fot i diameter.

La Gustave gav sig av den 4 juni 1784 med sina två passagerare och Gustaf III kunde se hur den snabbt steg till 1500 meters höjd. Marschfarten låg på cirka 8 km i timmen. Samtida rapporter angav att resenärerna inledningsvis fick ont i öronen och kände sig lite frusna, men de fann sig snart till rätta. Operasångerskan sjöng en aria samt matade elden. Men de nådde aldrig Paris. Färden gick över floden Rhone och varade omkring 45 minuter innan ballongen hastigt sjönk. Mme Tible vrickade foten vid landningen.

Gustaf III fick enligt uppgift assistera vid nästa ballongäventyr då Ludvig XVI några veckor senare, den 23 juni 1784, lät sända iväg en montgolfier från Versailles, till drottningens ära kallad *La Marie-Antoinette*. Den kom lite längre, omkring fem mil.

Och ballongfebern spreds till Sverige. Gustaf III:s vän konstnären Carl August Ehrensvärd skrev i brev från Stockholm den 6 februari 1784: "Hvar dag så gå nu luftskutor i vädret alltid ifrån någon körgård och ifrån något torg - somliga falla i Norrström, somliga fastna i tuppen på ett kjörktorn, somliga måste tillbaka till dems hand som har skapt dem medelst ett garn som dem åtföljt."² En lista på alla luftresor, hämtad från *Journal des Savants*, publicerades i *Stockholms Posten* 5 november 1784.

Alla dessa luftskutor var s.k. friballonger. De kunde inte styras och fördes därför dit vinden blåste. Det gjorde deras användning som transportmedel begränsad och det föreföll knappast troligt att ballongerna någonsin skulle uppfylla Ehrensvärds önskedröm att - möjligen med angelisk hjälp - förflytta hela Stockholm eller åtminstone Stockholms slott till ett mildare klimat, helst till Italien och närmare bestämt Sicilien! Då kanske Gustaf III hade velat följa med.

Carl August Ehrensvärd, tuschteckning. Ur Friedrich Neumayer, "Carl August Ehrensvärds ballongteckningar", i *Dædalus*, Stockholm 1943, s. 57.

Elisabeth Mansén, styrelseledamot i Sällskapet Gustaf III

Källor och litteratur

Torsten Althin, "Gustaf III och luftballongen", i *Gustavianskt*, festskrift tillägnad Sigurd Wallin, Stockholm 1932.

"Beskrifning om alla hittills skedda luftresor", *Stockholms Posten*, 5 november 1784.

"Det i Frankrike nyligen...", *Dagligt Allehanda*, 19 januari 1784.

"I dag Fredag d. 17 Sept.", *Dagligt Allehanda*, 17 september 1784.

La Gustave, <https://fr.wikipedia.org/wiki/Gustave>. Hämtat 2022-07-25.

Kronologi över flyget i Sverige, Svensk Flyghistorisk Förening 2010,

<https://docplayer.se/16204939-Fore-1900>. Hämtat 2022-07-27.

Elisabeth Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*, Stockholm 2011, s. 17, 540.

Friedrich Neumayer, "Carl August Ehrensvärds ballongteckningar", i *Dædalus*, Stockholm 1943, s. 55–62.

Svenska Ballongfederationen, *Historisk krönika. 1700-talet*, <http://www.ballong.org>. Hämtat 2022-07-25.

Rädda Stockholms mest glömda museum, <https://redviking.se/guidestockholm>. Hämtat 2022-07-25.

NOTER

¹ *Dagligt Allehanda* 17 september 1784.

² Brev från Carl August Ehrensvärd till F.H. af Chapman, daterat Stockholm den 6 februari 1784, citerat efter Neumayer 1943 s. 61.